

СЕМІОТИКА ОБРАЗУ МІСЯЦЯ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Ольга МАНОЙЛОВА (Кіровоград)

Образи сонця та місяця завжди мали більший семіотичний статус порівняно з іншими явищами природи. Це образи-архетипи, знаки, що в них закладені і міфологічні уявлення про будову Всесвіту, і культурні коди цілої нації. Ці небесні тіла увійшли у поетичну традицію, стали визначальними у календарно-обрядовому житті українців, вони є чи не найпоширенішими дійовими особами святкових ритуалів та персонажами фольклору.

Стаття є спробою розглянути образ місяця у поетичному світі Ліни Костенко у збірках «Мандрівки серця» (1961), «Поезії» (1969), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987) та «Вибране» (1989) і за допомогою традиційного, рецептивного та семіотичного підходів до аналізу художнього твору з'ясувати, як, підкоряючись авторській інтенції, змінюється його смислове навантаження.

Поетична уява Ліни Костенко створює цілу парадигму незвичайних, дивовижних образів місяця. Частина з них апредметні – вони цілковито або майже повністю позбавлені речовості, їх художність досягається іншими способами: персоніфікація, перифраз, одивнення та їх комбінації.

Предметні переосмислення образу місяця, утворені на основі метафоричних трансформацій, антропо- та зооморфізації, оречевлення та одивнення у різних комбінаціях, формують візуальні образи на рівні поетичного тексту та знакові ситуації на рецептивному рівні.

Ключові слова: семіотика, знак, код, образ місяця, художній предмет, художня енергія.

Образи сонця та місяця завжди мали більший семіотичний статус порівняно з іншими явищами природи. Це образи-архетипи, знаки, що в них закладені і міфологічні уявлення про будову Всесвіту, і культурні коди цілої нації. Ці небесні тіла увійшли у поетичну традицію, стали визначальними у календарно-обрядовому житті українців, вони є чи не найпоширенішими

дійовими особами святкових ритуалів та персонажами фольклору.

Про «солярно-космічну філософію і поезію» Ліни Костенко так чи інакше писали різні вчені (В. Шелест, С. Барабаш, О. Білоус-Капкова тощо), однак зазвичай дослідники не просувалися далі констатації факту наявності у віршах назв Сонця і Місяця, що «здебільшого не є астронаміями і

вживаються переважно для позначення загальних назв в описах природи» [1, с. 224], при цьому відзначаючи надзвичайну потужність та енергетичність цих образів у художньому світі поетеси. Звичайно, повз критиків не міг пройти особливий характер символізації пейзажних образів, історіософічність, міфомислення та народно-поетична інтенція Ліни Костенко, що складають абсолютно унікальну українську модель світу. І образи сонця й місяця – важлива частина цієї моделі, вони мають загальнолюдський характер, їх функціонування пов'язане з «всесвітньою планетарною масштабністю й актуалізує поняття, співвідносні з філософськими категоріями волі, життя, надії тощо» [11, с. 36]¹.

У статті ми розглянемо образ місяця у поетичному світі Ліни Костенко у збірках «Мандрівки серця» (1961), «Поезії» (1969), «Неповторність» (1980), «Сад нетанучих скульптур» (1987) та «Вибране» (1989) і спробуємо з'ясувати, як, підкоряючись авторській інтенції, змінюється його смислове навантаження. При цьому особливу увагу звертаємо на його знакову природу, адже «у образі, сприйнятому як знак, завжди живе особиста емоція, чується художній обертон» [11, с. 43]. Крім того, найголовніша властивість знаку – поєднання у ньому об'єктивної картини світу і її особистого переживання, що робить його, по суті, невичерпним джерелом художньої образності.

Поетична уява Ліни Костенко створює цілу парадигму незвичайних, дивовижних образів місяця. Частина з них апродметні – вони цілковито або майже повністю позбавлені речовості, їх художність досягається іншими способами: персоніфікація, перифраз, одивнення та їх комбінації. Для прикладу, розглянемо рядок «Пірнає в хмару місяць-дармовис» [10, с. 176] – місяць оживлюється та наділяється прикладкою-прізвиськом, виразником авторської модальності. Персоніфікується місяць і в образі «Сміється місяць, він іще поет» [10, с. 116], при цьому «він іще поет» читаємо як «він іще молодий». Можна лише здогадуватися про шлях та логіку авторських міркувань, що приводять до такого результату, але, думається, справа у наївності, романтичності та прагненні знайти себе, що притаманні юності (як то кажуть, хто з нас не пише віршів у дев'ятнадцять?). Надтонка асоціативна ниточка, що поєднує поетичний хист з віком, на якомусь рівні перетворює слова *поет* та *молодий* на контекстуальні синоніми.

Трапляється, що предметність закладена в образі непрямо, опосередковано:

...коли вже місяць вилузнувся з хмар...
[7, с. 99].

Носієм предметного смислу є слово *вилузнутися*, адже воно передбачає появу в асоціативному полі слів, з якими зазвичай вживається – лузати можна насіння або горіхи. Таким чином місяць уподібнюється до, скажімо, горіха, що вилузнувся із хмар, мов зі шкарлупи.

Іноді образ місяця розкривається через розкодування семіотичної ситуації:

Вечір дуже турецький.

Півмісяць, і зірка, і млосно [6, с. 139].

Поетеса зображує золотий півмісяць і зірку між його різками – своєрідний «набір» впізнаваних знаків, що складають прапор Туреччини. Крім знаків прапора на небі, вечір «дуже турецьким» робить і відчуття *млості*. Це одна з асоціацій, що неодмінно виникає при думці про східні ночі, розкішні й загадкові.

Та інші образи «зав'язані» на предметності більш конкретно. Зокрема, поетеса присвятила цілу поезію різним трактуванням образу місяця:

І місячну сонату уже створив Бетховен.

І тінь місяцехода вже зорям не чужа.

А місяць все такий же: і молодик, і повен,
і серпик, і рогалик, і місяць, як діжа.

А місяць все такий же, він – місяць,
місяченько,

як вчора, позавчора і хтозна ще коли!

І добре, що над нами він висить височенько,
а то б уже й на ньому болото розвели!

Ходили б там на ньому п'янички петельгузі².

Питали б його зорі, чого він не блищить.

Стоїть над нами Всесвіт у зоряній кольчугі,
і повен місяць сходить над нами, ніби щит
[10, с. 86].

Серед решти виділимо порівняння місяця із *серпиком, рогаликом, діжею, щитом*. Ці порівняння є майже архетіпічними для національно-мислячої поетеси. Бачимо їх повторення і в інших творах:

Сходить місяць, як діжа [10, с. 373].

Основна ознака діжі – круглість, опуклість – використовується, аби означити повний місяць.

Опредмечування образу місяця, як і сонця, здійснюється здебільшого на основі подібності: за формою, за кольором та обома ознаками. Крім того, поетеса активно застосовує й прийоми оживлення, оречевлення, різного роду метафоризації. Зазначимо, що метафоризація місяця пов'язана головним чином з природним феноменом зміни його форми – відповідно до того, якої фази досягає місяць (традиційно нараховують чотири фази, які в народі порівнюються із фазами життя людини, що народжується, росте, старіє і вмирає) та якої форми набуває, круглої чи

¹ Див. ще Маноїлова О. М. Семіотика образу сонця у поезії Ліни Костенко // Наукові записки. – Вип. 114, Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 180–186.

² Петельгузі – той, що шкандибає, шкутильгає.

серповидної, його образ зазнає різноманітних метаморфоз. Наведемо приклади предметного переосмислення повного місяця:

І жовта скирта у сизий вечір
над лугом сходить, як місяць вповні [6, с. 33].

...

Він бляху в ромби краєв, мов сатин,
коли стояв над келією місяць,
блідий, як німб, загублений святим [8, с. 217].

Предмети *жовта скирта* та *блідий німб* порівнюються з місяцем не лише за подібністю форми, а й на основі колірних асоціацій.

Такий самий прийом використовується і в образі:

Б'є північ.

Гіпсова маска місяця

висить на чорній стіні ночі [10, с. 154].

Структурно та інтонаційно цей уривок подібний до *хайку*. Таке враження підтримує й семіотичне поле *маски* – давнього культового предмету і одного з атрибутів японського сакрального театру Но. У кращих традиціях японського віршування поетеса передає зорове враження від побаченого й відчутого, при цьому послуговуючись мінімальними засобами. Утворений на основі предметного переосмислення, образ не стільки *читається*, скільки *бачиться* – він надзвичайно візуальний. Ефект тим сильніший, що поетеса вдається до контрасту – розміщуючи *білу* маску місяця на *чорній* стіні ночі. Таким чином, створюється досконалий поетичний образ – максимально точний, зримий і виразний.

Молодий місяць традиційно опредмечується в образі *серпа*. Крім форми, він дає вказівку на колір та інші якісні ознаки: золотавий чи сріблястий, блискучий, виготовлений з металу, а значить – холодний на дотик, серп є ідеальним художнім предметом для означення нічного світила.

Місяць вирізав шпару у небі
ледь помітним серпом з латуні,
мов ховаючись сам від себе,
задивився на сплячу красуню [8, с. 106].

Цікаво, що образ місяця в цих рядках закодований тричі. Безумовно, йдеться про молодий місяць, що його ще називають *місяць-молодик*. Ключове слово – «молодик». Таким чином, місяць персоніфікується в образі юнака (1), що гострим *серпом* (2) вирізає у нічному небі *шпаринку*, очевидно, у формі місяця (3). Образ місяця-серпа має й колірний маркер: *латунь* – це сплав металів, що має тьмяно-золотистий чи сіро-сріблястий колір.

Задошило. Захлюпало.

Серпень випустив серп [4, с. 7].

Образ утворений за допомогою паронимазії – поетеса обіграє слова *серпень-серп*.

О, як їм далі жити? На тім кровопролитті

не місяць в небі сходить – турецький ятаган [10, с. 23].

Турецький ятаган має подібну до серпа – а значить, і до місяця – форму. Крім того, він є носієм емоційного переживання та негативної знаковості – шабля з вигнутим лезом протягом століть була символом крові, смерті та неволі для представника українського етносу.

Традиційний метафоричний образ місячних *різків* знаходить у Ліни Костенко такі інтерпретації:

Неправда, е! Бо хто у небесах
на дощ поверне місяця рогами? [10, с. 49]

...

А місяць роговим гребенем
солом'яне волосся хай розчісує... [8, с. 286].

Метафоричне зближення на основі колірних асоціацій та персоніфікації (принаймні, часткової) породжують синкретичний образ *місяця-золотистого вуха*:

І слухав місяць золотистим вухом
страшні легенди про князів і ханів...

[10, с. 71].

Зразком оживлення шляхом перенесення на образ місяця почуттів та властивостей живих істот можна вважати і такі рядки:

І знову, знову, знов оті циганські круки.

І місяць молодий, тремтливий, як лоша [7, с. 216].

Окрім прямої вказівки, *молодість* місяця підкреслюється ще й порівнянням з маленьким лошам, чия *тремтливість* покликана передати читачеві відповідне зорове та емоційне враження від образу.

Опредметнення на основі уподібнення до розділового знаку – апострофа – відзначаємо у рядках:

І молодик над смужкою лісів

Поставить позолочений апостроф [10, с. 328].

Мимоволі виникає питання: чому саме апостроф? А не кома, скажімо? Ймовірно, через його місце розміщення у слові – вгорі рядка. Вгорі, а значить, – ближче до неба.

За словами Світлани Барабаш, «прапам'ять народу, закріплена у фольклорі, зберігає відбиток древніх вірувань, уявлень про світ, природу, людину, що влився в нашу мову, поетичні слов'янські міфи й сталі образи» [2, с. 34]. Місяць – це неодмінний атрибут нічного українського пейзажу. У поемі-баладі «Скіфська одісея» маємо цілу систему образів місяця й зірок, притаманних давньослов'янській, а значить – і українській, національній природі.

Тут сповідають люди на Дніпрі

високий культ астральної тріади –

культ Місяця, культ Сонця, культ Зорі.

Звуть молодого місяцем і князем.

У них дівчина сходить, як зоря.

Шанують предків. А зберуться разом –

у них тут пам'ять замість вітваря.
Згадають рід до сьомого коліна.
В них Рід як бог, у нього сонця лик.
Вони з вогню, у них душа нетлінна.
У них і серп – як місяць молодик.
У них зірчаті пряники жертovní.
Вони без маку не спечуть коржа.
Тут і діжа в них, наче місяць вповні.
У них і місяць сходить, як діжа [9, с. 74].

Культ астральної тріади – найдавнішої в світі, ідеальної родини, підтримується, крім обрядів та ритуалів, ще й «семіотикою їжі»: в давнину образи сонця, місяця й зірок втілювалися у коржиках, варениках, голубцях, які вважалися символічними, сакральними стравами [13, с. 28]:

Коли ж вона [скіфіня] внесла у друшляку
лунарний символ – ліплені вареники,
то греки також прийняли цей культ
і стали вже навів його зволенники [9, с. 107].

Відтак поетесою, не без злегка жартівливої інтонації, підтверджується й доповнюється давня істина – шлях до людських сердець (чи-то про кохання йдеться, а чи про релігійні вірування) прокладається через шлунок.

Насамкінець, відзначимо образ повного місяця, що твориться перифразом, інакоказанням:

Ніч одягне на груди
свій старий медальйон...

Старий медальйон – предмет достатньо семіотичний, аби викликати у читача цілу низку асоціацій: круглий, колись блискучий, а зараз вже потемнілий від часу, трохи пошкрябаний, але все-одно улюблений. Така річ вже давно втратила свою функцію прикраси, але дорога серцю, бо зберігає в собі пам'ять про людей, враження та почуття, що вже давно минули, але досі живуть у спогадах. Зрозуміло, такі асоціації накладають відбиток на сприйняття образу ночі й місяця у контексті поезії і наступні за цими рядки набувають особливого смислу:

Місто спить як строфи Верхарна
Скільки років землі –

і мільярд
і мільйон

а яка вона й досі ще гарна [10, с. 266].

Ці рядки є чудовим прикладом того, як один-єдиний художній предмет здатен змінити чи поглибити враження від прочитання поезії Ліни Костенко. Ретельно відібраний, пропущений крізь емоційну мембрану поетеси, насичений художніми

смислами та енергетичним потенціалом, предмет є лиш однією з важливих ланок у творенні поетичного образу.

Предметні переосмислення образу місяця, утворені на основі метафоричних трансформацій, антропо- та зооморфізації, оречевлення та одивнення у різних комбінаціях, формують візуальні образи на рівні поетичного тексту та знакові ситуації на рецептивному рівні.

Місяць не є просто пейзажною деталлю чи декорацією для поетичних рефлексій, а й бере участь у творенні смислу, настроєвості, енергетичності твору, а художні предмети у його основі дозволяють втілити багатозначні, концептуально-навантажені та енергетично-заряджені художні образи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоус-Копкова О. Українознавче осягнення рідної культури у творчості Ліни Костенко / О. Білоус-Копкова // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – К.: НДІ українознавства. – 2007. – № 1. – С. 224–227.
2. Барабаш С. Поетична історіософія Л.Костенко: безсмертя Духу / Світлана Барабаш. – Кіровоград, 2003. – 79 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Костенко Л. Бузиновий цар. – К.: Веселка. – 1987. – 36 с.
5. Костенко Л.В. Мандрівки серця: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1961. – 111 с.
6. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. – К.: Рад.письменник, 1977. – С. 139.
7. Костенко Л. Неповторність: Вірші. Поеми. – К.: Молодь, 1980. – 222 с.
8. Костенко Л.В. Поезії. – Балтимор, Париж, Торонто: Укр. вид-во „Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1969. – 356 с.
9. Костенко Л.В. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема, драм. поеми. – К.: Рад. письменник, 1987. – 207 с.
10. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
11. Крабе Г. Семіотика культури. – М., 2005. – 63 с.
12. Онишак Н.П. Символи Сонця та Місяця у Ліни Костенко // Знак. Символ. Образ: Тези доповідей та повідомлень наукового семінару з проблем сучасної семіотики. – Черкаси, 1996. – 130 с.
13. Сто найвідоміших образів української міфології / За заг. ред. д.філ.н. О.Таланчук. – К.: Орфей, 2006. – 460 с.
14. Шелест В. Образні асоціації в поезії Ліни Костенко // Дивослово. – 1994. – № 2. – С.11–17.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Манойлова Ольга Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: категорії "художній світ" та "художній предмет", семіотика літератури, поетика постмодерної літератури.